

Таварыству беларускай мовы – 25 гадоў

Дзень нараджэння гэтага таварыства прыпадае на 27 чэрвеня 1989 года. На той нечуванай нацыянальнай актыўнасці час падобнага роду таварыстваў, зразумела, толькі іншых моваў, ужо існавалі ва ўсіх саюзных рэспубліках. Ушчыльную заняцца ёю стала магчымым толькі ва ўмовах выніку Гарбачоўскай перабудовы.

Ад грубых памылак, злых намераў высокіх ідэалаў нацыянальнай палітыкі КПСС вялікія страты панеслі нацыянальныя мовы ўсіх без выключэння нярускіх народаў. Некаторыя самыя малыя з іх засталіся зусім без родных моваў, уяўляючы сабой безаблічную этнічную біямасу. Не жадаючы паўтарыць трагічны лёс нацыянальнай арыентацыі палітыкі і інтэлектуальнага эліта ўсіх саюзных рэспублік нібыта па камандзе зверху сталі ствараць у сябе таварыствы па выратаванні, ахове іх родных моваў, што ў час Гарбачоўскай перабудовы не толькі не забаранялася, а наадварот, усяк заахвочвалася. На такі выратавальны крок, хоць і самымі апошнімі, нарэшце адважыліся і партыйныя, і савецкія органы Беларусі.

Кіраўніцтва БССР, бачачы велізарнае, пчыра гістарычна апраўданае жаданне прагрэсіўных колаў беларускага грамадства заставацца з роднай мовай, з цягам часу не толькі пайшло ім насустрач, але і само пачало праяўляць непасрэдную зацікаўленасць, рабіць канкрэтныя практычныя крокі па пашырэнні сацыяльных функцый роднай мовы сваёй тытульнай нацыі. З гэтай мэтай ідэалагічныя службы ЦК КПБ праводзяць у сябе сустрэчы з кампетэнтнымі ў моўным пытанні асобамі, дазваляючы, не ўтойваючы дапушчаных памылак, аб'ектыўна абвясціць яго ў сродках масавай інфармацыі. Апошнія з вялікім задавальненнем выкарыстоўвалі атрыманы ад аўтараў матэрыялы па міжваеннай беларусізацыі, бо пад час яе справу нацыянальна-культурнага Адраджэння ўдалося трывала паставіць на дзяржаўныя рэйкі і атрымаць ад гэтага пазітыўныя вынікі.

Паўтарыць такое ва ўмовах Гарбачоўскай перабудовы было непараўнальна цяжэй: народ стаў куды больш зрусіфікаваным, у значнай ступені вёска страціла сваю спрадвечную здольнасць быць калыскаю беларускага культурна-моўнага жыцця. Надаць патрэбную моц нацыянальна-культурнаму адраджэнню перашкаджаў прафесійны склад такога важнага звяна партыйнага апарата, як райкамы КПБ. У 1989 годзе, напрыклад, ажно 96 працэнтаў іх першых сакратароў мелі тэхнічную адукацыю. Мала хто з іх як след разумеў выключную ролю беларускай мовы ў лёсе тытульнага народа рэспублікі, меў хоць самыя цяжкія ўяўленні пра яго дзяржаву Вялікае Княства Літоўскае, пра магутны нацыянальны ўздым людзей пад час міжваеннай беларусізацыі. На дзве нагі кульгала нацыянальная свядомасць педагогічнай інтэлігенцыі, ад якой так многа залежыць у выхаванні маладых пакаленняў гатоўнасці, жадання да ўдзелу ў адраджэнцкім працэсе.

Добра вядома, як на працягу пасляваенных гадоў нават айчынным пісьменнікам з празмернай асцярожнасцю выказваліся на сваіх з'ездах, пленумах пра цяжкі лёс беларускай мовы. Афіцыйныя сродкі масавай інфармацыі рабілі ўсё, каб боль пісьменнікаў пра роднае слова не дайшоў да народа. Перабудова паклала канец такой шкоднай традыцыі, чаму досыць багата пераканаўчых доказаў можна знайсці ў тагачасным перыядычным друку, у тым ліку і ў змешчаным 13 студзеня 1989 года ў газеце «Літаратура і мастацтва» ў артыкуле старшыні праўлення Саюза пісьменнікаў Беларусі народнага паэта БССР Максіма Танка «Лёс мовы, лёс народа».

Пры поўнай згодзе, а здаралася, і падтрымцы ідэалагічных службаў ЦК КПБ, і пры іх непасрэдным удзеле нацыянальна зарыентаваная частка інтэлігенцыі, пераважна пісьменнікі,

мастакі, навукоўцы-гуманітары, педагогі пачалі на зыходзе 1988 года як ніколі раней, усё больш катэгарычна выказвацца за стварэнне адмысловай грамадскай арганізацыі па абароне беларускай мовы, бо сацыяльная роля яе працягвала няўхільна зніжацца. З вялікай трывогай пісалі пра гэта многія заклапочаныя гаротным станам беларускай мовы людзі, прычым не

3 17 лютага 1989 года газета «Літаратура і мастацтва» пачала друкаваць грунтоўны артыкул першага сакратара праўлення Саюза пісьменнікаў Беларусі, паэта Ніла Гілевіча «Між былым і наступным», у якім, асабліва ў «Сшытку другім», аўтар, думаецца, сказаў калі не ўсё, дык амаль усё датычна занявання роднай мовы беларусаў, пра што дзесяцігоддзямі так упарта маўчалі бальшавіцкія ідэолагі. Аднак значэнне згаданага артыкула найбольш бачылася ў тым, што яго аўтар першы ў рэспубліцы публічна выказаў пільную патрэбу ў стварэнні Таварыства беларускай мовы ці Таварыства беларускага слова, вызначыўшы з яго (Таварыства) асноўныя абавязкі

толькі прафесійна звязаныя з яе выкарыстаннем. Жаданыя перамены не прымусілі сябе доўга чакаць.

3 17 лютага 1989 года газета «Літаратура і мастацтва» пачала друкаваць грунтоўны артыкул першага сакратара праўлення Саюза пісьменнікаў Беларусі, паэта Ніла Гілевіча «Між былым і наступным», у якім, асабліва ў «Сшытку другім», аўтар, думаецца, сказаў калі не ўсё, дык амаль усё датычна занявання роднай мовы беларусаў, пра што дзесяцігоддзямі так упарта маўчалі бальшавіцкія ідэолагі. Аднак значэнне згаданага артыкула найбольш бачылася ў тым, што яго аўтар першы ў рэспубліцы публічна выказаў пільную патрэбу ў стварэнні Таварыства беларускай мовы ці Таварыства беларускага слова, вызначыўшы з яго (Таварыства) асноўныя абавязкі.

Прадметная гаворка пра стварэнне ТБМ ішла таксама пад час правядзення супрацоўнікам рэдкалегіі газеты «Літаратура і мастацтва» Уладзімірам Ягоўдзікам інтэрв'ю з Н. Гілевічам (надрукавана 24 сакавіка 1989 года). У ім Н. Гілевіч паведаміў прыемную для многіх пчырых рупліўцаў роднага слова навіну, што сакратарыят Саюза пісьменнікаў Беларусі прыняў рашэнне аб стварэнні аргкамітэта, які займаецца распрацоўкай праграмы і статута ТБМ, падрыхтоўкай да правядзення Устаноўчай канферэнцыі.

І трэба зазначыць, што праца ў гэтым напрамку вялася даволі актыўна. Ужо да сярэдзіны красавіка 1989 года адбылося першае пасяджэнне аргкамітэта па ўтварэнні рэспубліканскага ТБМ. Наколькі сур'ёзна ставіліся ў рэспубліцы да лёсу беларускай мовы, добра можна меркаваць паводле персанальнага складу аргкамітэта. Прыяду ўсіх іх паіменна, бо народ павінен ведаць сваіх герояў: міністр народнай

адукацыі БССР Міхаіл Дзімчук, загадчык сектара ідэалагічнага аддзела ЦК КПБ Анатоль Бутэвіч, дырэктар Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы АН БССР Віктар Каваленка, дырэктар Інстытута мовазнаўства АН БССР Аляксандр Падлужны, намеснік дырэктара Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору АН БССР Анатоль Фядосік, доктар філасофскіх навук Уладзімір Конан, прафесар Фёдар Янкоўскі, галоўны рэдактар часопіса «Беларуская мова і літаратура ў школе» Міхась Шавыркін, галоўны рэдактар «Настаўніцкай газеты» Алег Куліцкі, старшыня калгаса імя «40 год Кастрычніка» Іванаўскага раёна Уладзімір Бялюк, настаўнік Гудзевіцкай сярэдняй школы Мастоўскага раёна Алесь Белакоз, першы сакратар праўлення СП БССР Ніл Гілевіч, пісьменнікі Янка Брыль, Анатоль Клышка, Барыс Сачанка, а таксама прадстаўнікі іншых дзяржаўных і грамадскіх арганізацый і ўстаноў. Гэтыя людзі выдатна разумелі ролю роднай мовы беларусаў і ведалі, што трэба рабіць, каб вярнуць ёй незаконна забраныя ў яе ў выніку грубых хібаў савецкай нацыянальнай палітыкі правы. Для ажыццяўлення падрыхтоўчай працы па правядзенні Устаноўчага з'езда ТБМ абралі рабочую групу на чале з Н. Гілевічам.

У ходзе палемікі аб стане беларускай мовы ўсё больш выразна пачалі выказвацца цалкам абгрунтаваныя думкі пра неабходнасць надання ёй статусу адзінай дзяржаўнай у рэспубліцы. Больш за ўсё такія матэрыялы друкавала газета «Літаратура і мастацтва», галоўным рэдактарам якой з'яўляўся паэт Анатоль Вярцінскі. Такага роду палеміку яна адкрыла артыкулам аўтара гэтых радкоў «Беларускай мове – статус дзяржаўнай» (28 кастрычніка 1989 года). Займаў ён больш за дзве газетныя старонкі.

Праблема беларускай мовы яшчэ ніколі так грунтоўна не абмяркоўвалася, як на праведзеным у маі 1989 года пленуме праўлення Саюза пісьменнікаў Беларусі. Яго старшыня, народны паэт Максім Танк сказаў такое, пра што на людзях дзесяцігоддзямі маўчалі ўсё: «Агулам, планавана праводзілася выжыванне беларускай мовы са школ і ўсіх устаноў, бо лічылі, што... нацыянальныя мовы і культуры з'яўляюцца амаль галоўнымі перашкодамі на шляху да камунізму». Ад прамоўцы пачулі і такія словы: «...неабходна помніць аб тым, што знікненне нацыя-

Праблема беларускай мовы яшчэ ніколі так грунтоўна не абмяркоўвалася, як на праведзеным у маі 1989 года пленуме праўлення Саюза пісьменнікаў Беларусі. Яго старшыня, народны паэт Максім Танк сказаў такое, пра што на людзях дзесяцігоддзямі маўчалі ўсё: «Агулам, планавана праводзілася выжыванне беларускай мовы са школ і ўсіх устаноў, бо лічылі, што... нацыянальныя мовы і культуры з'яўляюцца амаль галоўнымі перашкодамі на шляху да камунізму»

нальных моў і культур (а гэта ж відавочная з'ява для пасляваеннай Беларусі. – Л.Л.) найменшых народаў – гэта выхаванне і адміранне тых крыніц і рэк, якімі напаўняюцца моры і акіяны». Ва ўнісон панаваным у той час у рэспубліцы настроям Максім Танк выказаўся за вяртанне беларускай мове статусу дзяржаўнай, бо «без заканадаўчага рашэння гэтага пытання, што бы ні рабілі ў сферы ўжывання беларускай мовы, яна няспынна будзе скарачацца».

На гэтым жа пленуме ў якасці судакладчыка выступаў Н. Гілевіч, за-

крануўшы ход стварэння ў рэспубліцы ТБМ. Зацікаўленасць прысутных у зале да гэтай так наспелай праблемы была выяўлена ў дастаткова высокай ступені. Аналагічнае можна сказаць і пра выступ старшыні моўнай камісіі Беларускага фонду культуры Пятра Садоўскага. Усё моцна ўсхвалявала, абурала паведамленне, што распрацаваны год таму праект праграмы адраджэння беларускай мовы не пажадала змясціць ніводнае з рэспубліканскіх выданняў. Каб выправіць такое нічым не апраўданае недарэчнае стаўленне да мовы тытульнай нацыі, рэдакцыя газеты «ЛіМ» змясціла праект (заныў дзве старонкі) 26 мая 1989 года.

У гэтым жа годзе 9 чэрвеня 1989 года быў надрукаваны праект Статута Таварыства беларускай мовы, што, несумненна, паспрыяла папулярызаванню, прычым не толькі сярод творчай інтэлігенцыі, ідэі яго стварэння.

Устаноўчаму з'езду ТБМ папярэднічала вельмі важная для адраджэнскага працэсу Рэспубліканская навукова-практычная канферэнцыя «Народ. Культура. Перабудова» (Мінск, 15 – 16 чэрвеня 1989 года). На яе сабралася, без перабольшання, краса беларускай нацыянальнай інтэлігенцыі. Бралі ўдзел і прагрэсіўныя нацыянальнай пазіцыі афіцыйныя асобы. У якасці яе арганізатараў выступілі Міністэрства культуры БССР, Беларускі фонд культуры, Акадэмія навук БССР. Адкрыў канферэнцыю яе віцэ-прэзідэнт, пісьменнік Іван Навуменка. Вялікую зацікаўленасць у прысутных выклікалі сваім канструктыўным характарам даклады міністраў культуры і адукацыі Яўгена Вайтовіча і Міхаіла Дземчука. Самых актуальных праблем беларускай мовы датычылі выступленні А. Анічанкі (Гомель), У. Калеснікі (Брэст), У. Конан, А. Лейкі, Л. Лыча, А. Падлужнага, П. Садоўскага (усе з Мінска) і інш.

Практычна ўсе выказаліся пра неабходнасць надання беларускай мове статусу дзяржаўнай.

Канструктыўны характар мелі прынятыя на канферэнцыі Рэкамендацыі. Яе ўдзельнікам прапаноўвалася далучыцца «да рашэння Пастаяннай камісіі па нацыянальных пытаннях і міжнацыянальных адносінах Вярхоўнага Савета БССР аб усямерным паліпшэнні вывучэння і выкарыстання беларускай мовы, стварэнні неабходных умоў для таго, каб надаць ёй статус дзяржаўнай пры захаванні за рускай мовай статусу мовы міжнацыянальных зносін».

Прапаноўвалася: «(...) Пашыраць выкарыстанне беларускай мовы ва ўсіх сферах грамадскага жыцця, на практыцы забяспечыць нацыянальнае двухмоўе».

Настойліва весці справу да таго, каб усе жыхары рэспублікі добра валодалі рускай і беларускай мовамі, свабодна імі карысталіся».

Удзельнікі канферэнцыі мелі добрую дасведчанасць пра ход падрыхтоўкі да правядзення з'езда з мэтай стварэння ТБМ, таму не маглі не выказаць свайго стаўлення да такой праблемы. У прынятых рэкамендацыях яны выказаліся ў падтрымку гэтай ідэі і заявілі, што органам культуры, народнай адукацыі, навуковым установам неабходна будзе аказаць усебаковую падтрымку дзейнасці такога таварыства.

Менш як праз дзесяць дзён пасля гэтай канферэнцыі 24 – 25 чэрвеня праходзіў у Вільні Устаноўчы з'езд Беларускага народнага фронту за перабудову «Адраджэнне». Адна з прынятых на ім рэзалюцый мела назву «Аб дзяржаўнасці беларускай мовы». Сваю пчырую прыхільнасць да яе дэлегаты і госці з'езда выказалі і тым, што частка іх прысутнічала на беларускамоўным набажэнстве ў віленскім касцёле Святога Мікалая.

Леанід Лыч, прафесар

(Заканчэнне артыкула ў наступным нумары)